

Algkoolide võrk Eestis enne omariiklust oli võrdlemisi mitmekesine ja kirju. Vastavalt loendile, mis korraldati 18. jaanuaril 1911, oli Eestis siis 1646 algkooli kokku 74 873 õpilasega. Suurima - ja ajaliselts ka vanima - rühma moodustasid luteri usu vallakoolid, arvult 965. Neile lisandusid veel luteri usu kihelkonnakoolid, arvult 56, ja luteri usu mõisakoolid, arvult 31. Valla- ja mõisakoolid olid talurahvale määratud alama astme rahvakoolid, mis olid kõigile 10 - 13 aasta vanustele lastele kohustuslikud. Õppetöö neis üheklassilistes valla- ja mõisakoolides kestis tavaliselt 3 aastat ja oli maksuta. Kihelkonnakoolid, millele nimeks kohati ka köstri kool, moodustasid rahvakooli kõrgema astme, kuhu võeti valla- ja mõisakooli lõpetanud noori. Õppetöö kihelkonna- ehk köstri koolides oli maksuline ja kestis 3 - 4 aastat.

Luteri usu valla-, mõisa- ja kirikukoolid (viinaseid oli kogu Eestis kohta ainult 6) olid nn. piiratud õppekavaga algkoolid, sest neis õpetati ainult eesti ja vene keelt, usuõpetust, aritmeetikat, geograafiat, ilukirja ja laulmist. Kihelkonnakoolides õpetati lisaks veel geomeetria, ajalugu, loodusõpetust, joonistamist, käsitööd ja kohati ka saksa keelt. Koolinõjad olid viiletsad, enamasti ühe klassiruumiga. Kontrollil aastal 1908 tunnistati Põhja-Eestis 39 vallakooli koonet puudulikuks ja 51 hoopis kõlbmatuks. Ka õppevahendite poolest olid valla- ja mõisakoolid halvas olukorras. Tavaliselt leidus koolis siis paar kaart, mõned pildid, kühmekond raamatut, harvemini ka ploobus ja suur arvelaud.

Teise suurema ning tähtsana algkoolide rühma moodustasid õigeusu abi- ja kihelkonnakoolid, kokku 320, mis levisid peamiselt Lõuna- ja Lääne-Eestis ning saartel. Oppeaeg õigeusu kihelkonnakoolides, mis asusid kirikute juures, kestis 4 - 6 aastat. Abikoolid olid kihelkonnakoolide madalamaks (2 - 3 aastase õppeajaga) astmeks ning paiknesid kirikuist kaugemal asuvas küllades. Majanduslikult olid need abikoolid veel halvemal olukorras kui luteri usu vallakoolid. Näiteks kulutati aastal 1914 ühe õigeusu abikooli peale 163 rubla, ühe luteri usu vallakooli peale 378 rubla ja ühe ministeeriumikooli peale 2032 rubla. Õppevahendite osas näitab üks aruanne, et paljudes koolides "pole mingisuguseid õppevahendeid" või neid on vähe. Nii - näiteks - oli Tartumaal Pedaspää õigeusu abikoolil 1 klassitahvel, 2 pika pinki, 4 tsaari pilti, 11 ikooni, 1 rist, 3 lambikest, 1 arvelaud, 2 kaart, 15 usuõpetuse käsiraamatut ja 6 tabelit vene keele õppimiseks.

Kolmanda tähtsana algkoolide rühma moodustasid ministeeriumikoolid, arvult 80, ja kroonalgkoolid, arvult 22. Mõlemad omakorda jagunesid ühe- ja kaheklassilisteks koolideks. Üheklassilistes ministeeriumikoolides kestis õppetöö 3, kroonalgkoolides 3 - 4 aastat. Kaheklassilistes ministeeriumikoolides kestis õppetöö 5, kroonalgkoolides 5 - 6 aastat. Õppetöö mõlemal tüüpi koolides toimus maksuta. Kõik need koolid olid riiklikud õppeasutused ja teenisid venestuse huvisid. Peale nende olid linnades veel üheklassilised linnaalgkoolid, arvult 36, millest õppetöö kestis 3 - 4 aastat, ja linnakoolid, arvult 13, ning tütarlaste II järgu linnakoolid (arvult 3), mis olid kõrgemat tüüpi algkoolid. Neile lisandusid veel vabrikualgkoolid, arvult 12, ning raudtee- ja mereväe-algkoolid, arvult 4.

Teatav osa alghariduse levikus langes veel I ja II järgu erakoolidele. Neid oli kokku 98 ja need võime jagada suurde rühma: eesti erakoolid ehk nn. haridusseltside koolid, saksa seltside erakoolid ja üksikisikute poolt ülalpeetavad vene õppekeelega erakoolid. Kõige enam levinud koolitüübiks nende seas olid 4 - 5-aastase õppeajaga algkoolid ja 3-aastased kõrgemad algkoolid. Viimastesse võeti vastu valla- ja üheklassilise ministeeriumikooli lõpetanud. Viljandis, Pärnus, Otepääl ja Läänemaal teutsesid eesti õppekeelega II järgu erakoolid. Eesti erakoolid olid kõik maksulised. Võime ütelda: need koolid olid eestluse taimelavad.

Oma paigutuselt tockordne koolivõrk oli igati ebaühtlane. Eriti hõre oli algkoolide võrk linnades, kus siis ka alghariduse saamise võimalused olid hoopis piiratumad kui maal. Aastal 1911 tuli Eestimaa kubermangus keskmiselt iga 712 ja Liivimaa kubermangus Eesti osas iga 664 elaniku kohta üks algkool, Tallinnas aga 1196 ja Tartus koruni 1521 elaniku kohta.

Eestlaste tungi haridusele iseloomustab kõige paremini keskkoolide areng. Nii töötas aastal 1905 ainult 23 mitmesugust keskkooli 10 879 õpilasega. Need 38 keskkooli jagunesid järgmiselt: poeglaste kroonugümnaasiumid (arv 7, õpilasi 2910), poeglaste eragümnaasiumid (arv 4, õpilasi 1062), tütarlaste kroonu- ja linnagümnaasiumid (arv 10, õpilasi 2644), tütarlaste I järgu linnakoolid (arv 1, õpilasi 85) ja tütarlaste eragümnaasiumid (arv 13, õpilasi 3158). Aastal 1906 pandi Tartus alus ka esimesele eesti õppekeelega keskkoolile, mille ülalpidajaks sai Tartu Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts.

Koolidest Eestis kolmanda liigi moodustasid kutsekoolid. Neid oli aastal 1905 ainult 10, õpilasi neis kokku 593. Aastal 1916 aga oli kutsekooli juba 32 ja õpilasi neis 3400. Kõige rohkem ja kiiremini tekkis sel perioodil kaubandusalaalseid õppeasutusi. Sajandi vahetusel puudusid seda liiki kutsekoolid meil hoopis. Aastal 1905 aga pandi alus kahele esimesele kaubanduskoolile. Aastal 1916 töötas Eestis juba 12 kaubandus- ja komertsikooli kokku ligemale 1100 õpilasega. Kaubandusalaaste õppeasutuste rajajaks olid linnaomavalitsused ja erettevõtjad, kes pidasid silmas üha kasvavat vajadust raamatupidajate, arveametnike ja ärijuhtide kaadri järele. Et neis koolides õpetati ka üldaineid, oli tung sinna suur.

Teise suurena kutsekoolide rühma moodustasid tehnilised õppeasutused. Nende hulka kuulus 4 merekooli ja 1 raudtee tehnikakool. Aastal 1910 õppis neis kokku 298 õpilast. Kolmanda kutsehariduslike õppeasutuste rühma moodustasid mitmesugused käsitööalased õppeasutused, nagu kunsttööstus-, kunstkäsitöö- ja õmbluskoolid. Aastal 1916 tegutses Eestis 1 kunsttööstuskool, 6 kunstkäsitöökooli ja kümme õmbluskooli. Ka kerkis aastal 1905 päevakorrale põllutöökoolide loomise küsimus, kuid tsaarivõimu vastuseisu tõttu suudeti esimesele sellelaadilisele õppeasutusele alus panna alles aastal 1915.

Kutsehariduslike koolide hulka tuleb arvata ka õpetajate seminarid. Sajandi alguses oli neid Eestis ainult kaks: Tartus ja Kaarimas. Aastal 1912 loodi veel Rakvere seminar ja aastal 1915 ka Tartu õpetajate instituut. Aastal 1917 õppis seminarides 153 ja instituudis 46 õpilast. Lisaks neile õppeasutustele tegutses Eestis enne omariiklust veel 4 eramuusikakooli, mõned ajuti eksisteerivad majapidamiskursused ning mõned kunstialased õppeasutused üksikute kunstnike ateljeede juures. Üldse ulatus Eestis enne omariiklust kõigi liikide koolide arv umbes 1770-ni ning õpilaste arv neis ligikaudu 92 000-ni. See oli nõrk alus, millele võisime rajada omariiklusaja kõrgetasemelise ning kogu eesti rahvast haarava eesti kooli, mis võimaldas meil 20 aasta jooksul tõusta maailma kultuurirahvaste esiritta.

L. Lumiste.